

Janez Sečnik
**SRAM IN TEPEŽ V
DRUŽINI**

159-181

SP. GAMELJNE 26B
SI-1211 LJUBLJANA ŠMARTNO
E-MAIL: JANEZSECNIK@YAHOO.COM

ABSTRACT**SHAME AND CHILD BATTERING**

In general, the primary focus of our study was the intergenerational transmission of child battering. It also examined the question of whether children who are beaten at home also display a higher rate of being subjected to beating outside the family. At the level of emotional insight and understanding the dynamic of child battering, we were interested in the link between child battering and proneness to shame or proneness to externalizing shame. In examining both battering and any externalization of shame we paid attention to gender differences. The survey was responded to on a voluntary and anonymous basis by 321 individuals. These included 108 eighteen-year-old male and female students and their parents. Participation in the survey was requested of students from nine different secondary schools within the area of Ljubljana and the Gorenjska region. Information was collected by using the TOSCA-3 and TOSCA-A tests – a moderated version for secondary schools students – and questions related to beating, domestic and outside the family. Our hypothesis of a correlation between the battering of students and the higher probability of beating outside the family was confirmed. The results also reveal that more female students are beaten within the family than outside it. Also confirmed was the hypothesis that there are significant differences in the proportion of beaten children with respect to gender. Given the generation of present-day eighteen-year-olds, more boys than girls have been beaten outside the family, which was also evident in their parent's generation. Battering, in the sense that fathers are more frequent batterers and that, proportionally, boys are more often beaten, is more strongly associated with the male gender. The results also reveal another correlation; the fathers who were themselves once battered also beat their daughters, but they beat their sons regardless of whether they used to be battered themselves or not. We cannot claim with certainty that the present generation of eighteen-year-old boys have been proportionally subjected to more battering than their fathers. Both mothers and daughters were battered at a similar rate. Although beating itself may be understood as an externalization of shame (Herbert, 1995; Real 1997), results based on the TOSCA test did not indicate any statistically significant correlations between beating and proneness to shame or beating and proneness to externalizing shame. The results confirm a statistically significant higher proneness to shame in female students whereas externalization of shame is more expressed in male students.

Key words: beating; intergenerational transmission of shame; externalization of shame; gender-related differences in beating, physical violence

::UVOD

::Psihologija sramu

Lingvistično gledano je beseda sram (angl. Shame) izšla iz Indo-Evropskega korena *skam* ali *skem*, kar pomeni 'skriti se' (Nathanson, 1987). Večina avtorjev se strinja, da sram sledi trenutku izpostavljenosti in da to razkritje odpre vidike jaza v posebno občutljivi, intimni in krhki naravi (Lynd, 1958; Wurmser, 1981). Tako vključuje odkrivanje identitete in edinstvenosti (Lynd, 1958). V tem smislu sram deluje kot varuh, ki ohranja meje jaza (Nathanson, 1987). Uči nas zasebnosti, ki nas bo zaščitila pred za jaz ogrožujočimi zunanjimi vplivi in hkrati ohranjala zasebni prostora, kjer se ob ponižanju zopet notranje psihično sestavimo. Tak odziv na občutje sramu je naraven in nujno potreben za oblikovanje zdrave funkcionalne osebnosti (Nathanson 1994). Krajša in spontana obdobja izpostavljenosti sramu, ki jih posameznik doživlja v letih oblikovanja jaza oziroma osebnosti so ključna v razvoju zdravega občutka jaza (Nathanson 1987). Na tak način ima sram v razvoju identitete posameznika in socializacije pomembno vlogo in mesto (Nathanson 1994).

V literaturi tako zasledimo dva vidika, prvič, da je sram pozitiven afekt, ki posameznika spodbuja k razvoju zdrave osebnosti in drugič, kot nekaj izredno negativnega, zavirajočega, kar hromi in onespoblja posameznika pri njegovem razvoju, v smislu, da ima tudi svojo destruktivno plat. Ko tak deluje na način, da pri posamezniku zmanjša interes in vzbujenje, veselje in srečo, torej afekte, ki nas delajo živahne, žive, šarmantne, zabavne, zanimive, vesele, vzhičene, karizmatične, navdihujoče in privlačne (Nathanson, 1994). Če je sram vzbujen pogosto in intenzivno, potem postane izrazito škodljiv, lahko celo malign (Tomkins 1987), oz. kot temu pravi Bradshaw (2005) sram v takem primeru postane za človeka toksičen. Najbolj uničujoča oblika sramotenja jaza je sramotenje od oseb, ki so ti najljubše, oziroma od katerih je otrok odvisen (Catherall, 2007). Ko se pojavi sram, pride do sledeče fiziološke reakcije: otroke stisne v želodcu, v prsih čutijo težo in jih stiska, posameznik se izogiba očesnemu kontaktu in umika pogled ter skloni glavo. Čutijo se potlačene in oddaljene in nepovezane z ljudmi in svetom okoli sebe. O sebi razmišljajo, da niso dovolj dobri, da jim nekaj manjka, da so nesprejemljivi (Siegel 2003). Sram sproži nenadno izgubo mišičnega tonusa v vratu in zgornjem delu trupa; naraste obrazna temperatura, ki jo pogosto spremlja zardevanje; lahko se pojavi tudi kratko obdobje izgube orientacije in dezorganizacije. Sram zmoti in naredi nekompetentno kar je bilo do zdaj sicer zanimivo in navdušujoče (Nathanson 1994).

Sram je tako definiran kot nefunkcionalno in prikrito čustvo izpostavlje-

nosti in nevrednosti, ki je usmerjeno na celotno osebo. Je globalno čutenje, katerega jedro niso dejanja, ampak oseba v celoti in njeno doživljanje sebe (Lewis, 1971). Je afekt podrejenosti, manjvrednosti. Noben drug afekt ni tako ključen pri razvoju identitete in noben bolj moteč. Sram je torej najbolj tesno povezan z doživljanjem jaza. Posameznik doživlja sram kot notranje mučenje. Je najbolj ostro, grenko, bridko in zajedljivo doživljanje jaza, pa naj je to doživeto kot ponižanje, kot plahost ali kot občutek za napake pri neuspešnem ravnanju z izzivi. Sram je rana, za katero posameznik doživlja da je narejena od znotraj. Posameznika loči od drugih. V osredju sramu je pozornost obrnjena navznoter in na ta način se ustvari občutek mučnega zavedanja sebe. (Kaufman, 1989). Tomkins (1963a, str. 118) pravi o sramu: "Če je stiska afekt trpljenja, je sram afekt ponižanja, potolčenosti, napak in odtujenosti. Četudi teror govori življenju in smrti in stiska naredi zemljo dolino solz, vendarle sram zareže globlje v srce posameznika. Med tem ko teror in stiska bolita ter sta rani, ki sta zadani od zunaj in ki predirata površino ega, se sram čuti kot notranje mučenje, kot bolezen duše. Ni pomembno ali je bil ponižani posameznik osramočen zaradi porogljivega smeha ali se je imel sam za norca. V obeh dogodkih je čutil sebe slečenega, potolčenega, odtujenega, pomanjkljivega v dostojanstvu ali vrednosti." Kot pravi Kaufman je sram afektivna izkušnja, ki potepta medosebno zaupanje in notranjo varnost. Povzroča neizbežno odtujenost, izolacijo in je globoko moteč (Kaufman, 1989). Ponavljajoča pomanjkanja uglašnosti s starši v otroštvu puščajo odraslemu ranljivost za občutke nevrednosti, neprimernosti in občutke okvarjenosti (Greenberg in Goldman 2008). Sram se čuti kot raztrganost jaza in ali odnosa (Kaufman 1989).

:::Odzivi/obrambe na sram

Glede na naravo sramu ni presenetljivo, da so v povezavi s sramom razvite palete obrambnih drž in zaščitnih mehanizmov pred nevšečnimi in potencialno uničujočimi doživetji (Loader, 1998).

Naravno za živa bitja je, da se bolečini, kar je tudi sram, izogibamo. Tako se za večino od nas skoraj vsak afekt čuti boljše kot sram. Če želimo preobrniti doživljanje sramu v občutke, da se počutimo manj kaznovane, manj razvrednotene in izolirane, moramo razviti neko skupino obrambnih "skriptov" (*angl: scripts – Nathanson 1994*), ki omogočajo tak prehod. Tako bo posameznik začutil sram manj mučno in manj ogrožujoče za lasten jaz. V primeru sramu lahko opredelimo štiri glavne vzorce obrambnih skriptov, ki jih Nathanson organizira v 'kompas sramu' (*the compass of shame*). Tako bo odrasel, ki je zmoten od nekega sprožilca afekta sramu izbral obrambno

strategijo na podlagi tega, kar mu v določenih okoliščinah najbolj ustreza. Izbira strategije je odvisna od tega kdo, kaj, zakaj, kje in kdaj je prisoten izvor motnje, ki je sprožil afekt sramu. Glavni vzorci oz. strategije posameznika za rokovanje s sramom so: napad na drugega (*attack other*), napad na lasten jaz (*attack self*), izogibanje (*avoidance*) ali izstop (*withdrawal*). Napad na drugega, bi lahko opisali s stavkom 'nekdo mora biti narejen za nižjega od mene'. V ta pol sodijo družinska nasilja, grafiti, vandalizem, pretepanje, javno poniževanje in druge aktivnosti in reakcije na afekt sramu. Pospremljen je z jezo (Nathanson 1994). Grajanje drugih (namesto sebe) lahko služi kot zaščitniška funkcija jaza: "Problem si ti, ne jaz! Ti si teslo, ne jaz!" Z eksteralizacijo graje na ta način, predhodno osramočen posameznik poskuša braniti in ohraniti svojo samopodobo. Eksteralizirano grajanje lahko torej služi zmanjšanju bolečega zavedanja lastnega jaza (Tangney & Dearing, 2002)

Povezavo med sramom in agresijo je opazoval Herbert Thomas (1995), ki je shematiziral nekaj korakov, ki vodijo v nasilje. Za začetek se pojavi zavrnitev, ki povzroči vznik intenzivne bolečine občutja sramu. Na ta občutek se oseba odzove z jezo, ki pa jo nato udejani kot nasilje. Agresivni protinapadi so del reakcije sramu in zaščita pred sramotno napetostjo (Berke, 1987).

Bolečina ki je eksteralizirana oziroma nezavedno odigrana (*acted out*), je manj moteča za osebo, ki to vrši. Ob opazovanjih ki so jih znanstveniki opravili, da bi razbrali tendenco usmerjanja čutenj pri moških in ženskih (internalizacija/eksteralizacija) ugotavljamo, da je pri moških visoka stopnja eksteralizacije, pri ženskah pa visoka stopnja internalizacije (usmerjeno navznoter na grajanje lastnega jaza). Iz jasne psihološke perspektive pa moramo razumeti, da je internalizirana bolečina in eksteralizirana bolečina le drug obraz iste izkušnje oz. doživljanja (Real, 1997). Avtor v svoji knjigi '*I don't want to talk about it*' opisuje, da ameriška kultura tako rokuje z bolečino, kar posledično vidimo kot prisotnost žensk na terapijah, prisotnost moških pa v zaporih.

Maccoby je opravila 49 ločenih raziskovanj o agresiji in razlikah v spolu. Ugotovila je, da dečki in moški poročajo bolj pogosto o tem da pokažejo agresijo vseh vrst za razliko od deklet in žensk (1966; Lewis, 1971). V raziskavi, ki sta jo opravljala Buss in Brock (1963) opisujeta proceduro, ko je bilo posameznikom dovoljeno na drugih uporabljati elektro šok v kontekstu kompleksnega učenja. Tako je bilo vključenih 80 moških in 80 žensk (kolegi študenti). Moški so bili statistično pomembno bolj agresivni glede na količino elektrošoka, ki so ga dali. Moški v sodobni civilni družbi so naučeni, da okušajo sram kot izgovor ali kot stimulus za jezo in opisujejo sram v jeziku, da jih je nekdo užalil ali grozil. Za mnoge moške pomeni sram sprožilec takojšnjega besa in tepeža. Drugi konec tega spektra aktivnosti pa so tisti, ki ob ponižanju zapadejo v depresijo (Nathanson 1994). V petih raziskavah od

sedmih se je pokazalo, da očetje bolj pogosto kaznujejo dečke kot deklice. V dveh primerih se je pokazalo obratno (Lewis, 1971).

::Medgeneracijski prenos sramu in tepeža

Teoretiki, ki preučujejo sram verjamejo, da zanikanje in zavračanje, še posebej če je to zgodaj in razširjeno, ustvari v otroku lasten občutek da je grd in nezaželen. Starševska zavrnitev je lahko celostna, lahko pa je omejena na specifične vidike otroka, kar starši na njem ne marajo. Lahko je subtilna kombinacija obeh. Je otrok sprejemljiv in vreden za to kar je – počasen, natančen, temnopolt, raven? Sme biti umazan, smešen, ponosen, agresiven, šibek, otročji, ustvarjalen in nesiguren? (Karen, 1998). Dokazano je, da so zgodnje neregulirane izmenjave zaničevanja in poniževanja pogosta oblika diadične patologije in pomemben vir prenosa hudih emocionalnih motenj, ki so povezane z nezmožnostjo regulacije agresije. V klinični praksi je zloraba otrok vedno povezana z dinamiko sramu in poniževanja (Firestone, 2000).

Če je otrok ob vsaki priliki “pohojen” s strani starša, postane ponižanje dovršeno. Nekateri starši vztrajajo v prepričanju, da je nujno potrebno njihovega “pokvarjenega” otroka spraviti k disciplini, ga vzgojiti in njegov trmast, svojeglav duh zlomiti. Blag, kontroliran udarec ustvari blag sram; nekontrolirano nasilno pretepanje, še posebej s predmeti pa globoko rani jaz in povzroči vznik sovraštva in iskanje povračila skupaj s sramom. Ponižanje gre vedno z roko v roki z maščevanjem (Kaufman, 1989).

Pomembnost družine v smislu medgeneracijske nepretrganosti so zabeležili v mnogih raziskavah. Raziskovalci so zabeležili medgeneracijsko nepretrganost v navezanosti (Benot & Parker, 1994), depresiji (Whitebeck e tal., 1992), agresiji (Widom, 1987, 1989) in krutem starševstvu (Simons, Whitbeck, Conger & Wu, 1991). Agresivni starši imajo pogosteje agresivne otroke, varno navezani starši pa varno navezane otroke. Otroci staršev, ki so z njimi kruto ravnali bodo do svojih otrok bolj verjetno kruto ravnali. Oba dejavnika, genetski in okoljski (socializacija) nedvomno prispevata k tem medgeneracijskim povezavam (Tangney in Dearing, 2002).

Odrasli, ki so jih kot otroke telesno kaznovali, so bolj agresivni od odraslih, ki kot otroci niso bili deležni telesne kazni. Pogosteje so nagnjeni h kriminalnemu in antisocialnemu vedenju, imajo slabše duševno zdravje ter pogosteje zlorablajo svoje otroke in partnerje (Straus in Yodanis, 1996; Swindorf, DeMaris, Cernkovich in Giordano, 2000). V študiji Baldwina (1977) so ugotovili, da je bilo dve petini staršev, ki so zlorabljali svoje otroke, v otroštvu samih telesno zlorabljenih, kar polovica pa močno ali trajno mentalno zlorabljenih. Zanimivo je, da so imeli o svojem otroštvu idealizirano podobo, dokler jih

niso v intervjuju spraševali podrobneje. Raziskave različnih zlorab v otroštvu (Van der Kolk, 1996) kažejo, da so žrtve starševskega zanemarjanja, krute vzgoje, fizičnega nasilja in drugih oblik sramotenja in poniževanja izrazito nagnjene k doživljanju sramu in imajo slabšo prognozo pri zdravljenju depresivnosti in posttravmatske stresne motnje. Nasilje v družini izvira direktno iz izkušenj nasilja v otroštvu. Telesno kaznovanje otroke nauči, da so nasilje in agresija sprejemljivi. Občutja, ki spremljajo to nasilje v otroštvu, kot so jeza, maščevanje, strah, tesnoba, teror, sovraštvo in ljubezen, se prenesejo v odrasle domače odnose. Vzorci agresije in nasilja, ki so jih bili deležni otroci, postanejo modeli agresije in nasilja proti partnerju. Prav tako so zaznali pogostejše nasilno vedenje med brati in sestrami pri otrocih, ki so bili deležni nasilne vzgoje (Greven, 1990). Zlorabe in nasilje v družini dajejo temeljni ton odnosom, ki jih otroci iz teh družin vzpostavijo v odraslem okolju. K temu tonu se vedno znova vračajo, ga obnavljajo, ponavljajo pri svojih otrocih in okoli sebe ustvarjajo pravi sistem rabljev in žrtev (Gostečnik, 2002).

Problem je, da nasilje rojeva nasilje, zato nasilje v družinah vztraja skozi generacije (Bowlby, 1988). Najbolj viden znak nasilja v imenu discipline v javnosti so agresivni odrasli, ki pogosto vzgojijo še bolj agresivne otroke, in tako se cikel nadaljuje iz generacije v generacijo (Greven, 1990).

Določene raziskave pa kažejo drugače. V času, preden je Mainova razvila svoj intervju odrasle navezanosti (*Adult Attachment Interview, AAI*, 1985), se je večkrat domnevalo, da se vzorci vedenja dokaj enolično prenašajo iz generacije v generacijo, kar so poimenovali tudi 'krog zlorabe'. Povedano enostavno bi to pomenilo, da bodo starši, ki so bili sami kot otroci tepeni, zelo verjetno pretepali svoje otroke, kot smo predhodno opisali. Toda podatki so temu razmišljanju nasprotovali, saj je bilo tovrstno ponavljanje potrjeno le v nekaj primerih. Mainina temeljna ugotovitev je bila, da se iz generacije v generacijo v načinu starševstva bolj zanesljivo kot vedenje ali določena oblika vedenja ponavlja način notranje organiziranosti izkustva (Erzar, Kompan Erzar, 2011). Tudi Forward in Buck (2001) pravita, da je dolgo veljalo prepričanje, da se pretepeni otroci razvijejo v nasilne starše. Sodobne raziskave teh domnev niso potrdile. Ne samo, da večina zlorabljenih otrok zraste v nenasilne starše, nekateri od njih imajo težave celo pri zmernih, nenasilnih vzgojnih metodah. Zaradi odpora do bolečin, ki so jih sami doživeli v otroštvu, svojim otrokom neradi postavljajo meje ali ne vztrajajo pri njihovem upoštevanju.

::HIPOTEZE

Na podlagi dotedanjih izsledkov raziskav predvidevamo statistično pomembne korelacije.

H I: tepenost dijakov v družini pomembno korelira:

A/ s tepenostjo dijakov izven družine;

B/ s tepenimi starši (tudi ločeno z mamami in očeti);

C/ z nagnjenostjo k eksternalizaciji (in k sramu).

H II: tepenost staršev v družini pomembno korelira:

A/ s tepenostjo staršev izven družine;

B/ z nagnjenostjo k eksternalizaciji (in k sramu).

H III: Obstajajo pomembne razlike med spoloma v povezavi s tepenostjo in nagnjenostjo k eksternalizaciji (in k sramu).

::METODA

::Udeleženci

Udeleženci so bili dijaki četrtrih letnikov srednjih šol in gimnazij, stari 18 let in njihovi starši (znotraj družine). Starost vseh dijakov vključenih v raziskavo je tako 18 let. V raziskavi je skupno sodelovalo 321 udeležencev. Od tega je bilo 109 dijakov ter njihovi starši – 109 družin. V nekaterih primerih so imeli dijaki le enega izmed staršev (npr. zaradi ovdovelosti). Tako je sodelovalo 108 mater in 104 očetov.

Med udeleženci raziskave je bilo od 109 dijakov 108 slovenske narodnosti (99,1%) in 1 BiH. Pri starših je bilo od 212 udeležencev 207 slovenske narodnosti (97,6%), 1 hrvaške, 1 srbske in 3 BiH. V vzorcu je bilo vključenih 37 dijakov (33,9 %) in 72 dijakinj (66,1 %).

Preglednica 1: šole, ki jih anketirani dijaki obiskujejo (ločeno po spolu in skupaj)

Šole	Dijaki moški)	Dijakinje (ženske)	skupaj
Škofijska klasična gimnazija Lj.	15 (40,5 %)	35 (48,6 %)	50 (45,9 %)
Srednja zdravstvena Ljubljana	1 (2,7 %)	0 (0,0 %)	1 (0,9 %)
Srednja zdravstvena Jesenice	1 (2,7 %)	10 (13,9 %)	11 (10,1 %)
Ekonomska Ljubljana	0 (0,0 %)	1 (1,39 %)	1 (0,9 %)
Gimnazija X	8 (21,6 %)	5 (6,9 %)	13 (11,9 %)
SGGEŠ Ljubljana	1 (2,7 %)	0 (0,0 %)	1 (0,9 %)
Gimnazija Želimlje	5 (13,5 %)	9 (12,5 %)	14 (12,8 %)
Srednja vzgojiteljska šola in gimnazija Lj.	1 (2,7 %)	8 (11,1 %)	9 (8,3 %)
ŠCRM Kamnik	5 (13,5 %)	4 (5,5 %)	9 (8,3 %)

Največji delež izpolnjenih vrnjenih vprašalnikov je bilo od staršev tistih dijakov, ki obiskujejo Škofijsko klasično gimnazijo v Ljubljani. Tako je skupno 45,9% udeležencev dijakov v raziskavi na omenjeni šoli. Gimnazijo X smo tako poimenovali na pobudo ravnatelja po anonimnosti.

Instrumenti

Za zbiranje kvantitativnih podatkov smo uporabili Test of Self-Conscious Affect – TOSCA (Tangney, 1990), za mladostnike in za starše ločeni različici (TOSCA-A – za mladostnike; TOSCA-3 - za odrasle). Gre namreč za situacijski vprašalnik in so zato nekateri deli ponovno napisani, da je vsebina primernejša. Gre za merski pripomoček, ki temelji na vnaprej pripravljenih scenarijih iz vsakodnevnega življenja (16 scenarijev). Scenariji predstavljajo 5 skal (faktorjev): sram, krivdo, eksteralizacijo, odcepitev, alfa ponos in beta ponos. Vsakemu scenariju sledijo kratki fenomenološki opisi ravnanj glede na kontekst. Ocenjevalec potem na neki lestvici, ponavadi je to 5 stopenjska skala, oceni raven strinjanja z omenjenim razmišljanjem ali ravnanjem (kako bi najverjetneje ravnal ali razmišljal v navedeni situaciji). Enajst scenarijev je negativnih, pet pa pozitivnih.

Prednosti instrumenta so predvsem v tem, da s ponujanjem fenomenoloških opisov čustvenih stanj posamezniku omogoči, da se osredotoči na vsebino in ne toliko na to, kaj razume z besedo sram ali krivda. Tak pristop naj bi tudi v manjši meri spodbujal uporabo obrambnih strategij, kot pa je to značilno za druge merske instrumente, npr. čekliste. Druga pomembna značilnost instrumenta je, da se izogne moralnim opredelitvam. Uporablja namreč fenomenološke opise ravnanja brez moralnih opredelitev ter se izogiba moralno spornim vedenjem, kot so splav, predzakonska spolnost in podobno. (Erzar in Torkar, 2007)

Inštrument meri različne poteze afektivnega zavedanja sebe, za katere je bilo ugotovljena relativno visoka stopnja konvergentne veljavnosti, kar omogoča, da rezultate zmerjene s tem inštrumentom, povežemo z drugimi afektivnimi, kognitivnimi in vedenjskimi potezami.

Erzar in Torkar (2007) sta tudi preverila TOSCA-3 v prevedeni obliki v slovenskem prostoru. Zanimalo ju je ali je instrument, ki smo ga prevedli v slovenščino, primeren za ločeno merjenje (razlikovanje) sramu in krivde. V raziskavi je sodelovalo 56 študentov teologije in 44 študentov psihologije, skupno 100 udeležencev, od tega 80 žensk in 20 moških. Povprečna starost udeležencev je bila 21,1 let, $SD = 4,1$.

Zanesljivost za posamezne lestvice znaša: sram $\alpha = 0,78$ (16 postavk), krivda $\alpha = 0,73$ (16 postavk), odcepitev/brezbrižnost $\alpha = 0,67$ (11 postavk), ekster-

nalizacija $\alpha = 0,54$ (16 postavk), alfa ponos $\alpha = 0,56$ (5 postavk), beta ponos $\alpha = 0,55$ (5 postavk) (Erzar in Torkar, 2007). Zadnje korelacije so relativno nizke, vendar primerljive s tistimi, ki jih je dobila Tangneyeva na večjem ameriškem vzorcu (1996). Za posamezne lestvice sta dobila (Erzar in Torkar, 2007) aritmetične sredine in standardne deviacije, ki se ujemajo z normami pridobljenimi na vzorcu ameriških študentov (Tangney & Dearing, 2002).

Za TOSCA-A, ki je bil preveden po metodi dvojnega prevajanja, je zanesljivost izračunana na 108 dijakih, starih 18 let. Pri izračunu smo uporabljali Cronbachov alfa koeficient zanesljivosti, ki znaša za sram $\alpha = 0,822$ in za ekternalizacijo $\alpha = 0,791$.

Poleg demografskih podatkov in testa TOSCA smo zastavili tudi vprašanja: 1) ali vas je kdo kot otroka udaril zunaj družine, 2) ali vas je kdo kot otroka udaril v družini.

::Postopek

Udeleženci niso za sodelovanje dobili nikakršne nagrade ali plačila. Sodelovanje je bilo prostovoljno in je zagotavljalo anonimnost. Udeleženci so bili naprošeni, da ne podpisujejo vprašalnika in se pred izpolnjevanjem niso identificirali. Podatke smo zbrali med dijaki četrtyh letnikov srednjih šol in gimnazij po Sloveniji. Za odobritev izvajanja raziskave smo vprašali ravnatelje šol. Ti so nas nadalje napotili do razrednikov četrtyh letnikov, s katerimi smo se dogovorili za izvedbo in izpolnjevanje vprašalnikov pri razredni uri. Oseba, ki je anketo izvajala je bila zakonski in družinski terapevt. Po razloženih navodilih so dijaki prejeli v kuvertah vprašalnice zase in za starše. Vprašalniki posameznega otroka in njegovih staršev so nosili isto šifro. Na večjo kuverto so napisali naslov staršev in v njej sta bila pripravljena vprašalnika z isto šifro, dopis staršem ter dodana kuverta z znamko in naslovom, kamor naj izpolnjena pošljejo. Kuverte za starše je anketar pobral in jih oddal v poštne nabiralnik, izpolnjene ankete pa so izročili dijaki anketarju po končanem izpolnjevanju.

Dobljeni podatki udeležencev so bili šifrirani in obdelani z ustreznimi statističnimi metodami. Predvsem smo uporabili izračune korelacij s pomočjo statistične programske opreme SPSS 17 for Windows.

::REZULTATI

Preglednica 2 prikazuje tepež dijakov v družini in izven družine. Prikazano v odtokih skupaj za oba spola in ločeno po spolu.

Preglednica 2: Tepež dijakov v družini in izven družine, ločeno po spolu in skupaj v odstotkih

	Moški	Ženske	Skupaj
Ali vas je kdo kot otroka udaril v družini (Ne)	38,9	44,4	42,6
(Da)	61,1	55,6	57,4
Ali vas je kdo kot otroka udaril zunaj družine (Ne)	35,1	62,9	53,3
(Da)	64,9	37,1	46,7

Za ugotavljanje statistično pomembnih razlik med skupino dijakov in dijakinj smo uporabili t-test. Statistično pomembne razlike smo odkrili v tepežu izven družine ($t=2,808$; $p=0,006$) in kažejo, da so bili dijaki pogosteje tepeni zunaj družine kot dijakinje. V tepežu znotraj družin pa med dijaki in dijakinjami ni statistično pomembnih razlik ($t=0,546$; $p=0,586$). Zanimale so nas tudi statistično pomembne razlike v tepežu izven družine in v družini znotraj skupine dijakinj in znotraj skupine dijakov. Pri dijakinjah je razlika statistično pomembna ($t=-2,254$; $p=0,027$). Delež tepenih dijakinj v družini je večji od deleža zunaj družine. Dijaki so podobno tepeni tako znotraj kot zunaj družine.

Preglednica 3 prikazuje tepež staršev v družini (s strani njihovih staršev v izvornih družinah) in izven družine. Prikazani so odgovori na vprašanji 1) 'Ali vas je kdo kot otroka udaril v družini?' in 2) 'Ali vas je kdo kot otroka udaril izven družine?'

Preglednica 3: Tepež staršev v družini in izven družine, ločeno po spolu in skupaj v odstotkih

	Moški	Ženske	Skupaj
Ali vas je kdo kot otroka udaril v družini (Ne)	21,2	32,4	26,9
(Da)	73,1	66,7	69,8
Ali vas je kdo kot otroka udaril zunaj družine (Ne)	32,7	63,0	48,1
(Da)	59,6	29,6	44,3

Na vprašanje 'Ali vas je kdo kot otroka udaril v družini?' je 1 mama (0,9%) in 6 očetov (5,8%) oddalo anketo brez odgovora. Na vprašanje 'Ali vas je kdo kot otroka udaril zunaj družine?' je 8 mam (7,4%) in 8 očetov (7,7%) oddalo anketo brez odgovora.

Zanimalo nas je, ali obstajajo statistično pomembne razlike v tepenosti med skupino mam in očetov. S t-testom smo ugotovili, da so pri tepežu zunaj družine razlike med očeti in mamami statistično pomembne ($t=-4,804$;

$p=0,000$). Očetje so bili kot otroci statistično pomembno pogosteje tepeni zunaj družine kot mame. Za tepež v družini med skupino mam in očetov ni statistično pomembnih razlik. Tepeni so bili v podobnem deležu (t vrednost je namreč $-1,641$; $p=0,102$). Zanimalo nas je, ali obstaja statistično pomembna razlika znotraj skupine mam (in ločeno znotraj skupine očetov) v tepenosti izven družine in v družini. Pri mamah je razlika statistično pomembna ($t=-6,439$; $p=0,000$), večji delež je tepenih v družini. Tudi pri očetih obstaja statistično pomembna razlika med tepežem v družini in izven družine ($t=-2,640$; $p=0,010$). Večji delež je tepenih v družini.

Medgeneracijska analiza tepeža s t -testi med skupino očetov in dijakov nam kaže rezultate, da razlike niso pomembne ne v tepežu v družini, ne zunaj družine. Razlika v tepežu v družini je sicer skoraj statistično pomembna ($t=-1,915$; $p=0,058$), vendar ne moremo z gotovostjo trditi, da so bili včasih očetje v deležu več tepeni kot njihovi otroci (dijaki udeleženci). Tudi v tepežu mam in hčerk (dijakinj) ni statistično pomembnih razlik. Primerjava razlik med očeti in hčerkami pokaže, da so statistično pomembne razlike v tepežu v družini ($t=-3,112$; $p=0,002$) in zunaj družine ($t=-3,613$; $p=0,000$). Očetje so v deležu bolj podvrženi tepežu. Primerjava razlik v tepežu med mamami in sinovi kaže, da so razlike zunaj družine statistično pomembne ($t=3,612$; $p=0,000$). Sinovi so bolj podvrženi tepežu zunaj družine kot mame. Znotraj družine pa med skupino mam in sinov ni statistično pomembnih razlik.

Preglednica 4: Korelacije tepež, sram, eksternalizacija (vsi dijaki)

	Nagnjenost k sramu	Nagnjenost k eksternalizaciji	Ali vas je kdo kot otroka udaril zunaj družine	Ali vas je kdo kot otroka udaril v družini
Nagnjenost k sramu	1	,219*	-,162	,164
Nagnjenost k eksternalizaciji		1	,045	,038
ali vas je kdo kot otroka udaril zunaj družine			1	,255**
ali vas je kdo kot otroka udaril v družini				1

Opomba: $N=108$; *, $p \leq 0,05$; **, $p \leq 0,01$

Preglednica 5: Korelacije tepež, sram, eksternalizacija (dijaki – moški)

	Ali vas je kdo kot otroka udaril zunaj družine	Ali vas je kdo kot otroka udaril v družini	Nagnjenost k sramu	Nagnjenost k eksternalizaciji	Nagnjenost k sramu in eksternalizaciji
Ali vas je kdo kot otroka udaril zunaj družine	I	,403*	,009	,040	,025
Ali vas je kdo kot otroka udaril v družini		I	,237	,032	,179
Nagnjenost k sramu			I	,469**	,911**
Nagnjenost k eksternalizaciji				I	,791**
Nagnjenost k sramu in eksternalizaciji					I

Opomba: N=37; *, $p \leq 0,05$; **, $p \leq 0,01$

Nagnjenost k sramu in nagnjenost k eksternalizaciji korelirata v vrednosti $p=0,469^{**}$. Tako smo opazovali še nagnjenost k sramu in eksternalizaciji združeno v odnosu do tepeža.

Preglednica 6: Korelacije tepež, sram, eksternalizacija (dijakinje – ženske)

	Ali vas je kdo kot otroka udaril zunaj družine	Ali vas je kdo kot otroka udaril v družini	Nagnjenost k sramu	Nagnjenost k eksternalizaciji	Nagnjenost k sramu in eksternalizaciji
Ali vas je kdo kot otroka udaril zunaj družine	I	,171	-,167	-,142	-,190
Ali vas je kdo kot otroka udaril v družini		I	,159	,005	,107
Nagnjenost k sramu			I	,353**	,852**
Nagnjenost k eksternalizaciji				I	,791**
Nagnjenost k sramu in eksternalizaciji					I

Opomba: N=70; *, $p \leq 0,05$; **, $p \leq 0,01$

Preglednica 7: Korelacije doma tepenih dijakov (m+ž) z doma tepenimi mamami in očeti

	Tepen dijak	Tepena mama	Tepen oče
Tepen dijak	I	,073	,226*
Tepena mama		I	,315**
Tepen oče			I

Opomba: N (dijaki) = 108; N (mame) = 106; N (očetje) = 98; *, $p \leq 0,05$; **, $p \leq 0,01$

Preglednica 8: Korelacije doma tepenih dijakinj (ž) z doma tepenimi mamami in očeti

	Tepena dijakinja	Tepena mama	Tepen oče
Tepena dijakinja	I	,066	,300*
Tepena mama		I	,367**
Tepen oče			I

Opomba: N (dijakinje) = 72; N (mame) = 70; N (očetje) = 65; *, $p \leq 0,05$; **, $p \leq 0,01$

Preglednica 9: Korelacije tepež, sram, eksternalizacija (starši)

	Ali vas je kdo kot otroka udaril zunaj družine	Ali vas je kdo kot otroka udaril v družini	Nagnjenost k sramu	Nagnjenost k eksternalizaciji	Nagnjenost k sramu in eksternalizaciji
Ali vas je kdo kot otroka udaril zunaj družine	I	,447**	-,123	,015	-,070
Ali vas je kdo kot otroka udaril v družini		I	-,045	-,092	-,078
Nagnjenost k sramu			I	,422**	,868**
Nagnjenost k eksternalizaciji				I	,816**
Nagnjenost k sramu in eksternalizaciji					I

Opomba: N (starši) = 191; **, p ≤ 0,01

Preglednica 10: Korelacije tepež, sram, eksternalizacija (mame)

	Ali vas je kdo kot otroka udaril zunaj družine	Ali vas je kdo kot otroka udaril v družini	Nagnjenost k sramu	Nagnjenost k eksternalizaciji	Nagnjenost k sramu in eksternalizaciji
Ali vas je kdo kot otroka udaril zunaj družine	I	,408**	-,089	,020	-,048
Ali vas je kdo kot otroka udaril v družini		I	-,011	-,101	-,061
Nagnjenost k sramu			I	,401**	,874**
Nagnjenost k eksternalizaciji				I	,795**
Nagnjenost k sramu in eksternalizaciji					I

Opomba: N (mame) = 99; **, p ≤ 0,01

Preglednica 11: Korelacije tepež, sram, eksternalizacija (očetje)

	Ali vas je kdo kot otroka udaril zunaj družine	Ali vas je kdo kot otroka udaril v družini	Nagnjenost k sramu	Nagnjenost k eksternalizaciji	Nagnjenost k sramu in eksternalizaciji
Ali vas je kdo kot otroka udaril zunaj družine	I	,457**	-,025	,019	-,004
Ali vas je kdo kot otroka udaril v družini		I	-,036	-,078	-,064
Nagnjenost k sramu			I	,461**	,861**
Nagnjenost k eksternalizaciji				I	,849**
Nagnjenost k sramu in eksternalizaciji					I

Opomba: N (očetje) = 92; **, p ≤ 0,01

Za analizo razlik nagnjenosti k eksternalizaciji in k sramu med dijakinjami in dijaki, ter ločeno med mamami in očeti, smo uporabili t-test.

Ob primerjavi skupine dijakov in dijakinj je pri nagnjenosti k sramu vrednost $t=-2,686$, statistično pomembno bolj izražen za dijakinje, eksternalizacija pa pri dijakih ($t=5,182$). Ob primerjavi razlik med skupino mam in očetov, pa je statistično pomembno izražena le nagnjenost k sramu za mame, $t=3,152$. Pri nagnjenosti k eksternalizaciji se skupina mam in očetov statistično pomembno ne razlikujeta.

::DISKUSIJA IN ZAKLJUČEK

Naši izsledki raziskave so potrdili mnoga pričakovanja. Iz rezultatov je razvidno, da so bile dijakinje v deležu pogosteje deležne udarca v lastni družini kot izven nje. Dijaki so bili podobno tepeni tako v družini kot izven nje. Odkrili smo tudi, da ni pomembnih statističnih razlik med tepežem dijakov in dijakinj znotraj družine. Razlika med dijaki in dijakinjami pa je statistično pomembna, ko smo jih spraševali po tepežu zunaj družine. Djakov, ki so bili tepeni zunaj družine je bilo 64,9%, dijakinj pa 'le' 37,1%. Delež tepenih dijakov zunaj družine je statistično pomembno večji od tepenih dijakinj ($t=2,808$; $p=0,006$). Glede na dobljene rezultate lahko trdimo, da so dijaki bolj kot dijakinje podvrženi tepežu izven družine, ne pa tudi znotraj družine. Znotraj družine se je tako dečke kot deklice v deležu teplo slično. Dijaki so bili podobno tepeni tako znotraj kot zunaj družine. Pri dijakinjah rezultati kažejo, da je delež tepenih dijakinj v družini večji od deleža zunaj družine ($t=-2,254$; $p=0,027$). Tepež je torej povezan s spolom na način, da je delež dijakov tepenih zunaj družine večji od tepenih dijakinj, delež tepenih dijakinj pa je večji v družini kot zunaj družine.

Odstotek staršev tepenih v lastnih izvornih družinah znaša 69,8%, zunaj družine pa 44,3%. Delež tepenih očetov v izvorni družini je 73,1%, in tepenih mam 66,7%. Delež tepenih očetov izven družine je 59,6%, tepenih mam pa 29,6%. S t-testom smo ugotovili, da so razlike tudi statistično pomembne. Pri mamah je večji delež tepenih v družini kot izven družine ($t=-6,439$; $p=0,000$). Tudi pri očetih obstaja statistično pomembna razlika med tepežem v družini in izven družine ($t=-2,640$; $p=0,010$). Tako kot pri mamah je tudi pri očetih večji delež tepenih v družini. Očetje so bili kot otroci statistično pomembno pogosteje tepeni zunaj družine kot mame ($t=-4,804$; $p=0,000$), v družini pa so bili tako tepeni očetje kot mame. Delež dečkov tepenih v družini v prejšnji generaciji ne kaže statistično pomembnih razlik od tepenih deklet. Če primerjamo generacijo staršev in generacijo današnjih osemnajstletnikov ugotovimo, da prisotnost tepeža v družinah in izven družin ostaja skoraj

enaka. Medgeneracijska analiza tepeža s t-testi med skupino očetov in dijakov nam kaže rezultate, da razlike niso pomembne ne v tepežu v družini, ne zunaj družine. Razlika v tepežu v družini je sicer skoraj statistično pomembna ($t=-1,915$; $p=0,058$), vendar ne moremo z gotovostjo trditi, da so bili včasih očetje v deležu več tepeni kot njihovi otroci (dijaki udeleženci). Tudi v tepežu mam in hčerk (dijakinj) ni statistično pomembnih razlik. Razlike v spolu smo opazovali tudi medgeneracijsko.

Primerjava razlik med očeti in hčerkami pokaže, da so statistično pomembne razlike v tepežu v družini ($t=-3,112$; $p=0,002$) in zunaj družine ($t=-3,613$; $p=0,000$). Očetje so bili v otroštvu v deležu bolj podvrženi tepežu kot so bile njihove hčerke. Primerjava razlik v tepežu med mamami in sinovi kaže, da so razlike zunaj družine statistično pomembne ($t=3,612$; $p=0,000$). Sinovi so bolj podvrženi tepežu zunaj družine kot mame. Znotraj družine pa med skupino mam in sinov ni statistično pomembnih razlik. Iz omenjenih ugotovitev lahko sklenemo, da so bili nekdanje dečki bolj tepeni kot deklice današnje generacije osemnajstletnic. Tako v kot izven družine. In nekdanje deklice so bile zunaj družine manj tepene kot današnji dečki. Omenjeni rezultati ne kažejo vedno statistično pomembnih razlik v tepežu med spoloma. Kadar pa obstajajo statistično pomembne razlike (v večini primerov) lahko sklenemo, da je bil večji delež dečkov (dijakov in očetov) za razliko od deklet (dijakinj in mam) podvržen tepežu.

Pomembna je povezava med tepežem dijakinj in dijakov (skupaj) v družini in tepežem izven družine. Korelacija med tepežem v in izven družine znaša $0,255^{**}$. Torej – tisti dijaki in dijakinje, ki so tepeni v družini, so pogosteje tepeni tudi izven družine. Če pogledamo po spolu lahko razberemo, da obstaja pri fantih dijakih pomembna povezanost med tepežem v družini ter med tepežem izven družine. Korelacija znaša $0,403^*$, pri dijakinjah pa je nakazan le trend, ki kaže v smer povezanosti. Pri dijakinjah ne moremo trditi da obstaja statistično pomembna povezava med tepežem v in izven družine.

Med tepežem dijaka (fantje in dekleta skupaj) in tepežem očeta (tepen oče-tepen dijak) obstaja statistično pomembna povezava. Korelacija znaša $0,226^*$. Omenimo da je to nizka vrednost, da pa nakazuje smer ugotovitev avtorjev o medgeneracijskem dedovanju tepeža (Baldwin, 1977). Telesno kaznovanje otroke nauči, da so nasilje in agresija sprejemljivi. Občutja, ki spremljajo nasilje v otroštvu, se prenesejo v odrasle domače odnose (Greven, 1990). Obstajajo tudi statistično pomembne korelacije med tepeno mamo in tepenim očetom (tepena mama-tepen oče). Korelacija znaša $0,315^{**}$. Omenjene rezultate bi lahko razložili na način, da posamezniki, ki izvirajo iz družin, kjer je nasilje dajal temeljni ton odnosom, ta ton stalno obnavljajo, se k temu tonu vračajo in ga ponavljajo v svojih družinah, kot rablji ali kot žrtve (Gostečnik, 2002).

Če ločimo dijake glede na spol, vidimo (preglednica 8), da je povezanost med tepežem očeta in tepežem hčerk statistično pomembna. Korelacija med njima znaša $0,300^*$, povezava med tepežem sinov in očetov pa nima statistične pomembnosti. To ne pomeni, da so dekleta pogosteje tepena (v resnici so redkeje, kar lahko vidimo pri opisni statistiki). Pomeni pa, da tisti očetje, ki so bili tepeni, so pogosteje tepene tudi njihove hčerke. Pri fantih pa tega ne moremo reči – torej jih tepejo – če že – ne glede na to, ali so bili očetje tepeni kot otroci ali ne. Tudi te rezultati v naši raziskavi potrjujejo ugotovitve avtorjev o medgeneracijskem dedovanju tepeža. Podatek o tepenih otrocih tepenih očetov nam govorijo tudi o večji eksternalizaciji bolečine pri moških (oče) kot pri dekletih. Slednje potrjuje dejstva, ki jih je opisoval Real (1997), da se pri moškem spolu bolečina eksternalizira, pri ženskem pa internalizira. Ko smo primerjali skupino dijakinj in dijakov s t-testom, nam dobljeni rezultati kažejo pomembno statistično razliko. Diakinje so višje nagnjene k sramu, dijaki pa k eksternalizaciji, kar potrjuje dotedanje raziskave, ki jih opisuje Lewisova (1971). Pri primerjavi skupin staršev pa je primerjava skupin s t-testom pokazala statistično pomembno razlikovanje le pri nagnjenosti k sramu, višjo za ženski spol.

Pri starših (materah in očetih skupaj) obstaja statistično pomembna povezava med tepežem v družini in izven družine. Korelacija znaša $0,447^{**}$. Računano ločeno po spolu se kažejo korelacije s tepežem v in izven družine pri materah v višini $0,408^{**}$, pri očetih pa $0,457^{**}$. Več retrospektivnih študij govori o odraslih, ki so bili kot otroci priča nasilju v družini, da ohranjajo agresijo v medosebnih odnosih in vztrajajo v zlorablajočih odnosih (McCue, 2008). Tudi rezultati naše raziskave govorijo o slednjem.

Pri izračunu korelacij tepeža z nagnjenostjo k sramu, k eksternalizaciji ali k sramu in eksternalizaciji skupaj rezultati ne kažejo statistično pomembnih povezav. Tako pri dijakih skupaj ali ločeno po spolu kot pri starših skupaj ali ločeno po spolu. Zgolj po vedenju očetov, po tepežu, ki je eksternalizacija sramu, lahko posredno razberemo nagnjenost k sramu oz. eksternalizaciji. V klinični praksi je sicer zloraba otrok vedno povezana z dinamiko sramu in poniževanja (Firestone, 2000). Tudi raziskave različnih zlorab v otroštvu (Van der Kolk, 1996) kažejo, da so žrtve starševskega zanemarjanja, krute vzgoje, fizičnega nasilja in drugih oblik sramotenja in poniževanja izrazito nagnjene k doživljanju sramu. TOSCA test v naši raziskavi tega ne pokaže. Rezultati raziskave ne kažejo medgeneracijskega prenosa sramu ali nagnjenosti k sramu v obliki nagnjenosti k eksternalizaciji. Hipotezi IC in IIB nismo potrdili. *Zaključimo lahko, da je delež zunaj družine tepenih dečkov današnje generacije osemnajstletnikov večji od deleža zunaj družine tepenih deklet. Ravno tako je delež zunaj družine tepenih dečkov predhodne generacije (današnjih očetov) večji*

od deleža zunaj družine tepenih deklet prejšnje generacije (današnjih mam). Več fantov je bilo in so deležni tepeža izven družine za razliko od deklet. Znotraj družine se je tako dečke kot deklice v deležu teplo slično, najsi bo to v generaciji staršev ali današnjih osemnajstletnikov. Glede na rezultate lahko trdimo, da se tepež medgeneracijsko prenaša; tepeni očetje tepejo dalje. Primerjava tepeža med očeti in sinovi izven družine ne kaže razlik, ki bi bile statistično pomembne. Opazimo le trend, kar ne moremo z gotovostjo trditi, da se je tepež dečkov v družini (v deležu) iz prejšnje generacije na današnjo zmanjšal. Primerjava tepeža v družini in izven družine med mamami in hčerami tudi ne kaže statistično pomembnih razlik. Delež tepeža izven družine in v družini ostaja pravzaprav enak, gledano po spolu ločeno ali skupaj. Ob primerjavi tepeža nekoč in danes (v družini in izven družine) iz rezultatov ugotavljamo, da ga ni manj kot nekoč. V naši raziskavi korelacije jasno kažejo, da obstajajo povezave med tepenimi mamami in tepenimi očeti. Kot da jih 'tepež' privlači in se pretepeni posamezniki znajdejo skupaj. Kljub temu, da tepež sam po sebi nosi elemente sramu, ponižanja, razvrednotenja, potolčenosti in občutja manjvrednosti, nam podatki ne kažejo statistično pomembnih korelacij med nagnjenostjo k sramu ali eksternalizaciji in tepežem. So pa dijakinje statistično pomembno bolj nagnjene k sramu, dijaki pa k eksternalizaciji.

V nadaljnjih raziskavah bi lahko opazovali še druge dejavnike, kot so alkohol, zgodnja spolnost, droge, humanitarne dejavnosti, izobrazba... in iskali povezanost z nagnjenostjo k sramu ali eksternalizaciji sramu. Vsekakor pa bi bilo zanimivo ponoviti raziskavo z drugim instrumentom, jo zasnovati na način intervjuja ali pa pregledati točneje v smislu študije primera nekaj družin, kjer je prisoten tepež in znotraj teh sistemov opazovati afekt sramu.

::LITERATURA:

- Berke, J. H. (1987): "Shame and Envy." V: Nathanson, D. L. (ur.): *Many Faces of Shame*. The Guilford Press, str. 318-334.
- Benoit, D. & Parker, K. C. H. (1994): "Stability and transmission of attachment across three generations." V: *Child Development*, 65, str. 1444-1456.
- Bowlby, J. (1988): *A Secure Base*. London: Routledge.
- Bradshaw, J. (2005): *Healing the Shame that Binds You*. USA: Health Communications, Inc.
- Buss, A. H. & Brock, T. C. (1963): "Repression and guilt in relation to aggression." V: *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 66, 4, str. 345-350.
- Catheral, D. R. (2007): *Emotional safety: Viewing couples through the lens of affect*. New York, NY: Routledge.
- Erzar, T. & Kompan Erzar, K. (2011): *Teorija navezanosti*. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Erzar, T. & Torkar, M. (2007): "Razlikovanje med sramom in krivdo ter povezava s stresom, tesnobo in depresivnostjo." V: *Psihološka obzorja*, 16, 3, str. 89 – 104.
- Firestone, R. W. (2000): *Compassionate child-rearing: an in-depth approach to optional parenting*. Santa Barbara: The Glendon Association.
- Forward, S., Buck, C. (2001): *Strupeni starši: rešite se boleče zapuščine staršev in zaživite svoje življenje*. Ljubljana: Tangram.
- Greenberg, L. S. & Goldman, R. N. (2008): *Emotion-Focused Couples Therapy: The Dynamics of Emotion, Love, and Power*. American Psychological Association.
- Gostečnik, C. (2002): *Sodobna psihoanaliza*. Ljubljana: Brat Frančišek in Frančiškanski družinski inštitut.
- Greven, P. (1990): *Spare the child*. New York: Vintage Books.
- Herbert, T. (1995): "Experiencing a shame response as a precursor to violence." V: *The Bulletin of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 23, str. 587-593.
- Karen, R. (1998): *Becoming Attached: First Relationships and How They Shape Our Capacity to Love*. Oxford: Oxford University Press.
- Kaufman, G. (1989): *The psychology of shame: theory and treatment of shame-based syndromes*. 2. Izd. Springer Publishing Company, Inc.
- Loader, P. (1998): "Such a Shame – A consideration of shame and shaming mechanisms in families." V: *Child Abuse Review*, 7, str. 44-57.
- Lewis, H. B. (1971): *Shame and guilt in neurosis*. New York: International Universities Press, Inc.
- Lynd, H. M. (1958): *On shame and the search for identity*. New York: Harcourt, Brace.
- Maccoby, E. E. (1966): "Sex Differences in Intellectual Functioning." V: Maccoby, E. E. (Ur.): *The Development of Sex Differences*. Stanford California: Stanford University Press, str. 25-55.
- McCue, M. L. (2008): *Domestic Violence: A Reference Handbook*. California: ABC-CLIO, Inc.
- Nathanson, D. L. (1987): *Many Faces of Shame*. The Guilford Press.
- Nathanson, D. L. (1994): *Shame and Pride: Affect, Sex and the Birth of the Self*. New York: Norton paperback.
- Real, T. (1997): *I don't want to talk about it; overcoming the secret legacy of male depression*. New York: Scribner.
- Siegel, D. & Hartzell, M. (2003): *Parenting from the inside out*. New York: Penguin Group.
- Simons, R. L., Whitbeck, L. B., Conger, R. D., & Wu, C. I. (1991): "Intergenerational transmission of harsh parenting." V: *Developmental Psychology*, 27, str. 159-171.
- Straus, M. A. & Yodanis, C. L. (1996): "Gender hostility and violence against dating partners." Predstavljeno na XII. Svetovnem srečanju Internal Society For Research on Aggression, Strasbourg, France, August 25-30.
- Swinford, S. P., DeMaris, A., Cernkovich, S. A. & Giordano, P. C. (2000): "Harsh Physical Discipline in Childhood and Violence in Later Romantic Involvements: The Mediating Role of problem Behaviors." V: *Journal of Marriage & Family*, 62, 5, 508-519.

- Tangney, J. P. (1990): "Assessing individual differences in proneness to shame and guilt: development of self-conscious affect and attribution inventory." V: *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, str. 102-111.
- Tangney, J. P. (1996): "Conceptual and methodological issues in the assessment of shame and guilt." V: *Behaviour Research and Therapy*, 34, 9, str. 741-754.
- Tangney, J. P. & D, R. L. (2002): *Shame and Guilt*. New York: Guilford Press.
- Tomkins, S. S. (1963a): *Affect/Imagery/Consciousness: Vol. 2. The negative affects*. New York: Springer.
- Tomkins, S. S. (1987a): "Shame." V: Nathanson, D. L. (ur.): *Many Faces of Shame*. The Guilford Press, str. 133-161
- Van der Kolk, B. A., Weisaeth, L. & Van der Hart, O. (1996): "History of trauma in psychiatry." V: B.A. Van der Kolk, A.C. McFarlane in L. Weisaeth (ur.): *Traumatic stress. The effects of overwhelming experience on mind, body, and society*. New York: Guilford Press, str. 47-74.
- Whitebeck, L. B., Hoyt, D. R., Simons, R. L., Conger, R. D., Elder, G. H., Lorenz, F. O. & Huch, S. (1992): "Intergenerational continuity of parental rejection and depressed affect." V: *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, str. 1036-1045.
- Widom, C. S. (1987): "Child abuse, neglect, and adult behavior: Research design and findings on criminality, violence, and child abuse." V: *American Journal of Orthopsychiatry*, 59, str. 355-367.
- Wurmser, L. (1981): *The mask of shame*. Baltimore: John Hopkins University Press.